

ALBERTO TOSCANO

GEÇ FAŞİZM

İrk, Kapitalizm ve Kriz Siyaseti

Özgün Adı: **Late Fascism: Race, Capitalism and the Politics of Crisis**

© Verso, 2023

© Dipnot Yayınları, 2025

ISBN: 978-625-6742-43-7

Dipnot Yayınları 447

1. Baskı, 2026/Ankara

Editör: İbrahim Yıldız

Çeviri: Şebnem Oğuz

Kapak Tasarımı: İlgin Fidan

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.

Baskı: Sözkesen Matbaacılık (Sertifika No: 13268)

İvedik O. S. B. 1518. Sok Mat-Sit İş Merkezi No: 2/40 Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0312) 3952110

Dipnot Yayınları (Sertifika No: 48147)

Selanik Cad. No. 82/24 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

e-posta: dipnotkitavevi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Alberto Toscano

Geç Faşizm

İrk, Kapitalizm ve Kriz Siyaseti

İngilizceden çeviren

Şebnem Oğuz

ALBERTO TOSCANO: Kùltür eleştirmeni, sosyal teorisyen, felsefeci ve çevirmen. Bilhassa Marksizm, “gerçek soyutlama” teorileri ve kapitalizmde değeri, siyasal öznellik, isyan, devrim ve toplumsal değışim, din siyaseti ve sosyolojisi, ırksal kapitalizm, operaismo ve otonomizm, maddi olmayan emek, biyopolitika, emperyalizm ve imparatorluk, sanat politikaları ve iktisat estetiğı gibi konularla ilgileniyor. Londra Üniversitesi Goldsmiths’te Eleştirel Teori Emekli Profesörü olup, burada Felsefe ve Eleştirel Düşünce Merkezi’nin eş-direktörlüğünü yürütmüşür; hâlen Brooklyn Institute for Social Research’te Misafir Öğretim Üyesi’dir. Alain Badiou’nun *Le Siècle* (Yüzyıl) ve *Logiques des mondes* (Dünyaların Mantıkları), Antonio Negri’nin *Descartes politico* (Politik Descartes) adlı eserlerinin yanı sıra Franco Fortini, Furio Jesi, Gianni Carchia, Enzo Melandri ve Giorgio Agamben’in çalışmalarını İngilizceye çevirmiştir. Güncel felsefe, siyaset ve toplumsal teori alanındaki çok sayıda makalesine ek olarak, *The Theatre of Production* (2006), *Fanaticism* (2010; 2. baskı 2017), *Cartographies of the Absolute* (Jeff Kinkle ile, 2015), *Terms of Disorder* (2023) ve *Communism in Philosophy* (2025) adlı kitapların yazarıdır. Ayrıca Benjamin Noys ile birlikte Georges Bataille’in üç ciltlik *Critical Essays* (2023–2026), Brenna Bhandar ile birlikte Ruth Wilson Gilmore’un *Abolition Geography* (2022) eserinin editörlüğünü üstlenmiş, üç ciltlik *The Sage Handbook of Marxism*’in de (2022) ortak editörlüğünü yapmıştır. *In These Times* dergisinde düzenli köşe yazıları yayımlamaktadır.

Brenna için...

Ve bırak zor zamanlar

Dört elle, dört gözle

*meydan okumaya kalksın sonsuzluğa**

Ve Lumi Videla (1948-74) ile elli yıl önce Şili’de faşizme karşı mücadele eden herkesin anısına

* Pablo Neruda’nın “Onunla” şiirinden. (ç.n.)

Faşizm sorunu kapitalizm kadar eskidir. Tehdit başından beri vardı.

— Karl Polanyi, 'Faşist Virüs' (1934)

*Faşizm, zencilerin Amerika'da her zaman maruz kaldığı türden
bir terörün yeni adıdır.*

– Langston Hughes, Savaşa ve Faşizme Karşı Üçüncü ABD
Kongresi'nde yaptığı konuşmadan (1936)

İçindekiler

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ.....	15
ÖNSÖZ.....	27

I. BÖLÜM

ZAMANIN DIŞINDA.....	31
Analoji hayaleti	31
Eşzamanlılığın dışında	34
Sahte fanatizm ya da kitle psikolojisi ve dalgalanmaları... 43	
Sınıf mücadelesinin simülakrları	52

II. BÖLÜM

IRKSAL FAŞİZM	61
Evet, burada da oldu	62
Faşizm, hapishaneler ve Siyah özgürleşmesi	67
Siyahî Marksizmdaki tartışmalar	80
Kriz ve ideoloji.....	85

III. BÖLÜM

FAŞİST ÖZGÜRLÜK	91
Faşistlerin özgürlük aşkı	91
Gece bekçisinin sopası	94
Alman özgürlüğünü sahnelemek	103
Devlet olmayan devletler (non-states) ve devlet karşıtı devletler (anti-state states): Faşizm ile neoliberalizm arasında	108

IV. BÖLÜM

ÇELİKTEN UZUVLARI OLAN BİR HAYALET	123
Faşizm ve gerçek soyutlama.....	123
Soyutlamayı Yahudileştirmek	125
Stereopat	134
Faşizmin demokrasi içindeki kalıntıları	137
Kapitalist soyutlama ve faşizmin ruhu	139

V. BÖLÜM

GEÇMİŞE DOĞRU KOŞAR ADIM.....	147
Faşist zamanlar	147
Geçmişin geleceğe dönüşmesi: Heidegger ve faşizmin modernliği	152
Faşizmde farklılık ve tekrar	161
Devrimsiz karşı-devrim.....	166

VI. BÖLÜM

SÖZSÜZ FİKİRLER.....	171
Sağcı kültürü haritalamak.....	171
Ölümün Dini.....	175
Ölerek kazanmak.....	178
Egzoterik ve ezoterik faşizmler.....	182
Gereksiz vahşet.....	185
Siyah bir gezegenden duyulan korku.....	187

VII. BÖLÜM

EROTİK SEFALET KATEDRALLERİ	191
Gücün erotizmi.....	191
Kurtuluştan kurtulmak: kadınlar ve faşizm.....	203
Cinsellik Krizi.....	212
SONUÇ	219
NOTLAR	225

TEŞEKKÜR

Bu kitap, daha önce farklı mecralarda yayımlanmış bazı yazılardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Bunlar arasında, 2 Nisan 2017’de *Historical Materialism*’in internet sitesinde yayımlanan “Notes on Late Fascism”, Ekim 2020’de *Boston Review*’da çıkan “The Long Shadow of Racial Fascism”, 2021’de *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* dergisinde yayımlanan “Incipient Fascism: Black Radical Perspectives”, aynı yıl *Historical Materialism*’de (29:4, s. 3–21) yayımlanan “Fascists, Freedom and the Anti-State State”, 2022’de *ARTMargins* (10:3) dergisinde yer alan “Roundtable on Class”, yine 2022’de Alyosha Goldstein ve Simón Ventura Trujillo’nun derlediği *For Antifascist Futures: Against the Violence of Imperial Crisis* (Oakland: Common Notions) kitabında çıkan “The Returns of Racial Fascism” ve 29 Ekim 2022’de *Sidecar*’da yayımlanan “The Nightwatchman’s Bludgeon” bulunmaktadır.

Bu kitaptaki argümanlar, *Marxism in Culture* toplantılarında, *Historical Materialism*’in yıllık konferanslarında, Pontificia Universidad Católica de Valparaíso’da, Valparaíso’daki “Şiddet, Siyaset ve Olay” başlıklı eleştirel teori kolokyumunda, *Red May*, *Foreign Objekt*, *Maumaus*, UC Berkeley Eleştirel Teori Programı’nda, Köln Mitoloji Ağı’nda, KU Leuven’de, Simon Fraser Üniversitesi’ndeki Dijital Demokrasi Enstitüsü’nde ve University of London in Paris’teki *Theory in Crisis* seminerinde tartışılarak olgunlaştırıldı.

Ayrıca Goldsmiths, University of London ve Simon Fraser University’de verdiğim lisans ve lisansüstü derslerde de işlendi. Bu (uzaktan ya da yüz yüze gerçekleşen) buluşmaları, dersleri ve tartışmaları mümkün kılan tüm düzenleyicilere, katılımcılara, öğrencilere ve emekçilere zamanları, cömertlikleri, eleştirileri ve merakları için teşekkür ederim.

Bu kitabın ortaya çıkmasında pek çok sohbet, yazışma, davet ve yoldaşlık belirleyici oldu. Minnettarlığımı Jürgen Bock, Eugene Brennan, Sebastian Budgen, Darren Byler, Clint Burnham, Michael Carr, Zoë Druick, Ricardo Espinoza Lolas, Steve Edwards, Roderick Ferguson, Craig Gilmore, Ruth Wilson Gilmore, Alyosha Goldstein, Avery F. Gordon, Am Johal, Ken Kawashima, Stathis Kouvelakis, Andreas Malm, Matteo Mandarini, Geoff Mann, James E. Martel, Svitlana Matviyenko, Adam McGee, Toni Negri, Gabriele Pedullà, Quinn Slobodian, Jason E. Smith, Michele Spanò, Mario Telò, Massimiliano Tomba, Tom Vandeputte, Gavin Walker, Jeffery R. Webber ve Evan Calder Williams’a sunuyorum. Taslak metin üzerine yorum ve önerileri için özellikle Michael Hardt, Harry Harootunian, Jon Goldberg-Hiller ve Brenna Bhandar’a şükran borçluyum. Faşist eros ve cinsiyet paniği gibi çetrefil bir konunun büyük ölçüde ve aslında haksız yere göz ardı edilmiş olmasını sağlayan Jordy Rosenberg’e özel teşekkürlerimi sunarım. Kitap taslağı üzerindeki özenli editörlük çalışması ve üslubumdaki karmaşıklıkları dizginlemeye yönelik cesur çabaları için Verso’dan Rosie Warren’a yoldaşça teşekkür ederim. Dikkatli tashihleri içinse Bruno George’a teşekkürlerimi iletmek isterim.

Francesca Lancillotti ve Roberto Toscano’nun (*il mio giusto*- hayatının kılavuzu!) sevgisi, örnek tavrı ve desteği olmadan bunların hiçbiri mümkün olamazdı. Ve Esha’ya: *Cessa il vento, calma è la bufera* — “Rüzgâr diner, fırtına sakinleşir.”

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Faşizmin geri dönüşleri üzerine kaleme alınan güncel yazıların çoğunda olduğu gibi, bu kitap da sekiz yıl önce Trump'ın yükselişi bağlamında filizlendi; esasen aşırı sağın tarihi ve geleceği üzerine kamusal alanda ve akademide yazılıp söylenenlerin düzeyine duyulan derin bir memnuniyetsizlikten esinlendi. Faşizmin demokrasiye yönelik tehdidini liberal açıklamaların yıkıcı sınırlılıklarıyla kavramanın yetersizliğini gören başka eleştirmen ve akademisyenlerle birlikte ben de, karmaşık ve geniş kapsamlı radikal bir anti-faşist arşivin yeniden keşfi ve canlandırılmasından ilham ve güç aldım; bu arşiv, gericiliğe dair çeşitli 'Batı Marksist' kuramları içeriyordu, ama her şeyden önce siyah radikal düşüncenin ve 'Üçüncü Dünya'nın kolonyal ırksal faşizm okumalarını barındırıyordu. Trump'ın yakın zamandaki yeniden taç giyişi *Geç Faşizm*'de ele alınmış olmakla birlikte daha kalıcı bir değerlendirmeyi gerektiren kimi siyasal ve ideolojik dinamikleri daha da keskin biçimde açığa çıkarıyor. Her şeyden önce bu durum şu hipotezi doğruluyor: 'geç faşizm', büyük ölçüde merkezci liberalizmin farklı ve iç içe geçmiş biçimlerinin — Üçüncü Yol, *pensée unique*, ilerici neoliberalizm, aşırı merkez vb. — maddi

ve simgesel düzeydeki çürümesinin, yani hegemonya kuramayan kalıntı halindeki egemenliğinin bir yan ürünüdür.*

Bu çürümenin derin kökenleriyle başa çıkmak için liberalizmin karanlık yüzüne dikkat kesilmek zorunludur. Modern kapitalist ulus-devletin oluşumuna yalnızca geniş anlamıyla biyopolitika değil, aynı zamanda nüfus transferi ve bölünme pratiği ile ideolojisi de eşlik etmiş, bu da sayısız etnik temizliğe yol açmıştır (bu konuda hem Michael Mann'ın *Dark Side of Democracy — Demokrasinin Karanlık Yüzü* — hem de Mark Mazower'ın *No Enchanted Palace — Büyülü Bir Saray Yok* — çalışmaları öğreticidir). Faşizm bu tarihin özellikle patolojik bir ifadesi olduğuna göre, bence onu bugünkü açmazımızı aydınlatabilecek biçimlerde dönemleştirebiliriz. 'Klasik', iki savaş arası faşizm, geç-emperyalist bir olgudur; görece geç kalmış Almanya ve İtalya, tekelci sermaye çağında bir tür yerleşimci-sömürgeciliğin koşullarını yaratmaya çalışmıştır — *Generalplan Ost*** ya da İtalya'nın Libya ve Afrika Boynuzu'ndaki sömür-

* *Üçüncü Yol*, 1990'larda Tony Blair ve Bill Clinton'la özdeşleşen; neoliberal ekonomi politikalarını 'sosyal adalet' söylemiyle birleştiren merkez-sol yönelimlidir. *Pensée unique*, 90'lardan itibaren özellikle Fransa'da neoliberal politikaların başka bir seçenek yokmuş gibi ('there is no alternative') dayatılmasını anlatan kavramdır. *İlerici neoliberalizm* (progressive neoliberalism), Nancy Fraser'in kavramıdır; neoliberal politikaların ilerici kültürel değerlerle (feminizm, çevrecilik vb.) eklemlenerek meşrulaştırılmasını ifade eder. *Aşırı merkez* (extreme centre), sağ-sol farkını silerek neoliberal politikaları ortak zemin haline getiren merkezci siyaset için kullanılır; Tariq Ali'nin *The Extreme Centre: A Warning* (2015) adlı kitabıyla yaygınlaşmıştır. (ç.n.)

** *Generalplan Ost* ('Doğu Genel Planı'), Nazi Almanyası'nın II. Dünya Savaşı sırasında hazırladığı gizli sömürgeleştirme ve etnik temizlik planıdır. Doğu Avrupa'da Slav halklarının sürülmesini veya yok edilmesini, boşaltılan topraklara Almanların yerleştirilmesini öngörüyordu. Bu plan tam olarak uygulanamasa da,

geleştirme girişimleri bu çabanın örnekleridir. 1960'lar ve 1970'lerde birçok yorumcunun 'yeni faşizm' olarak kuramsallaştırmaya çalıştığı şey yalnızca 1960'ların dünya devrimleri tarafından negatif biçimde belirlenmiş yeni bir (önleyici) karşıdevrim türü değildi; Polonyalı Marksist iktisatçı Michał Kalecki'nin 1964 tarihli 'Çağımızın Faşizmi' makalesinde gördüğü gibi, esasen 'ezilen ulusların potansiyel kurtuluşu ya da geniş anlamıyla dekolonizasyon' tarafından da yönlendiriliyordu.

Kalecki, bunun başlıca örneği olarak 'Fransız Cezayiri' uğruna savaşıyan yerleşimcilerin faşizmini verdi. John F. Kennedy suikastının ve Barry Goldwater'ın başkan adaylığının ardından, tarihsel faşizmlerin yenilgisinin ardından ortaya çıkan bu faşizmin demagojik yeniden bölüşüm vaatlerinden vazgeçebileceğini, *laissez-faire*'i (bırakınız yapsınlar) teşvik edebileceğini, kendisini 'ırkçı ya da şoven sloganlara' (örneğin *Algérie française*'ten "Segregation, segregation, segregation"a*) dayandırabileceğini, sermayenin en gerici fraksiyonlarınca sübvansedelebileceğini, ama egemen sınıfın bütünü tarafından da 'tasmalı bir köpek' gibi tutulabileceğini ileri sürdü ('egemen sınıfın çoğunluğu faşistlerin iktidarı ele geçirmesi fikrinden hoşlanmaz, ama aynı zamanda onları ezmek de istemez'). Çağımızın faşizmi tasmalı bir köpektir; belirli amaçlara ulaşmak için her an salıverilebilir ve tasmalı kaldığında bile potansiyel muhalefeti

Holokost ve Doğu Cephesi'ndeki kitlesel katliamlar büyük ölçüde bu anlayıştan beslenmiştir. (ç.n.)

* *Algérie française* ('Fransız Cezayiri'), 1954–1962 Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda Cezayir'in Fransa'nın bir parçası olarak kalmasını savunan sömürgeci slogandır. 'Segregation, segregation, segregation' ('Ayrımcılık, ayrımcılık, ayrımcılık') ise ABD'de özellikle 1960'larda siyahlarla beyazların kamusal alanlarda ayrılmasını savunan ırkçı slogandır. (ç.n.)

korkutmaya hizmet eder. Beyaz üstünlüğünü ‘denizaşırı topraklarda’ sürdürmeye yönelik bu karşıdevrimci projenin OAS’tan Ulusal Cephe/Rassemblement National’e kadar Fransız aşırı sağını doğrudan beslediğini düşünürsek, yerleşimci-sömürgeci genişleme projesinin nasıl geriye dönük savunma çabalarına dönüştüğünü ve bunun da metropolün ‘post-kolonyal’ dönüşümüne karşı gelişen tepkiyi nasıl körüklediğini görebiliriz.* Böylece ırksal faşizm, genişlemeci biçimlerden dışlayıcı biçimlere evrilebilir; ironik olan ise, yerlilerin yerleşimcilerle ‘büyük yer değiştirmesini’ gerçekleştirmeye çalışan siyasal ideolojilerin mirasçılarının, şimdi yüzyıllık ‘beyaz olmayan ırkların yükselişi’ paniğini yeniden canlandırmalarıdır.

George Padmore ve C.L.R. James’in 1930’larda zaten gösterdiği gibi, faşizmin ortaya çıkışındaki sömürgeci, ırksal ve emperyal belirleyenleri düşünmek her zaman liberalizm ile faşizm arasında basit bir karşıtlık bulunduğu yolundaki meşrulaştırıcı fikri sorgulamayı da gerektiriyordu (aynı dönemde Japon Marksist Tosaka Jun da *Japon İdeolojisi* adlı klasik eserinde liberalizm ve faşizmin diyalektiğini sistematik biçimde çözümleyerek bu antitezi köklü bir şekilde tartışmaya açmıştı). Kore Savaşı sürerken ‘Amerika’da Faşizm’ üzerine yazan Paul Baran, Büyük Sermaye-ordu koalisyonunun bir faşist rejimin tüm görevlerini — devlet gücü aracılığıyla kapitalist tahakküm için kitlesel bir zemin sağlamak ve aşağıdan gelen her

* OAS (*Organisation armée secrète* – Gizli Ordu Örgütü), 1961’de Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında ‘Fransız Cezayiri’ni savunmak için terör saldırıları ve suikastlar düzenleyen aşırı sağcı paramiliter örgüttür. *Ulusal Cephe* (*Front National*), 1972’de Jean-Marie Le Pen tarafından kurulan Fransız aşırı sağ partisidir; 2018’de Marine Le Pen tarafından *Rassemblement National* (Ulusal Birlik) adını almıştır. (ç.n.)

türlü meydan okumayı dağıtmak — yerine getirebildiğini, fakat bu rejimin ‘klasik biçimlerini’ yalnızca ülke dışında benimsediğini yazıyordu. (‘ABD’de henüz devrimci işçi ve köylülerin eşlerini ve çocuklarını katledecek fırtına birliklerine ihtiyaç duymuyorlar. Ama ihtiyaç duydukları yerde onları kullanıyorlar: Kore’nin kasaba ve köylerinde.’) Hatta ana akım bir liberal iktisatçı olan Paul Samuelson bile, 1960’lar ve 1970’lerde Latin Amerika’daki askeri diktatörlüklerin ortaya çıkışıyla, 1948’deki *Economics* ders kitabında ileri sürdüğü kapitalizm ile demokrasi arasındaki katı ikiliği gözden geçirmek zorunda kaldı; aynı kitabın 1970’ler ve 1980’lerdeki baskılarında Brezilya, Arjantin ve Şili rejimlerini ‘dayatılmış kapitalizm’, ‘piyasa faşizmi’ ya da ‘faşist kapitalizm’ olarak tanımladı — *cunta* tarafından el üstünde tutulan Milton Friedman ve Friedrich Hayek gibi isimlerle polemiğe girerek. Ve ABD destekli İsrail’in Filistin’deki soykırımının gölgesinde, küresel hegemonun uluslararası hukuku açıktan reddedişi eşliğinde, Jeanette Hope ve Bill Mullen’in ‘siyah anti-faşist gelenek’ adını verdikleri akımın öncülerinin neredeyse bir yüzyıl önce amansızca eleştirdiği, liberal-demokratik emperyalizm ile faşist emperyalizm arasındaki ayrımın bir kez daha muğlaklaştığına tanık oluyoruz.

Bu kitabın yazılmasına vesile olan tarihsel analogi eleştirisinin arkasında duruyorum; özellikle de bu tür ‘tarihten alınan uyarılar’ faşizmin son derece sınırlı, Avrupa-merkezci ve Soğuk Savaş’a özgü bir imgesine dayandığında. Ancak yine de, tekrar olmasa bile bizim konjonktürümüz ile tarihsel faşizmlerinki arasındaki tarihsel ‘kafiyelere’ dikkat etmenin anlamlı olduğunu düşünüyorum. Dünya ekonomisinin yapısı, birikim rejimlerimiz ve sınıf yapımız iki savaş arası döneme pek az benzerlik gösterse de, o krizin konjonktürünün iki iç içe boyutu günümüzde de yankılanıyor: ekonomik milliyetçilik ve felaketçilik.

Topluca sınır dışı etmenin ve sınırların tahkim edilmesinin ‘popüler’ seçim vaatleri haline geldiği, dünya genelinde aşırı sağ siyasetin sahte bir ‘işçilik’ ürettiği bağlamda, ‘işçilerin çıkarları adına devlet ırkçılığı’ cevabının ‘faşizm nedir?’ sorusuna verilmiş tek yanıt olmadığını — ama güçlü bir yanıt olduğunu — hatırlamak isteyebiliriz. (‘Yerli’, Amerikalı, Fransız, beyaz) ‘işçi’ ile ‘göçmen’ arasındaki karşıtlık söyleminin başlıca işlevi — tarihçi David Roediger’in de belirttiği gibi burada ‘vurgu daima “beyaz” üzerinde olacak, “işçi sınıfı” ise mırıldanılarak geçiştirilecektir’ — işçilerin ağzından konuşuyormuş gibi yaparak adalet, yeniden bölüşüm ve daha iyi bir sosyal ücret taleplerini önceden bastırmaktır. Daha da önemlisi, bu durum, iklim felaketi ve savaşın tetiklediği küresel ekonomik yavaşlama ve artan dalgalanma koşullarında sermayenin kısıntıya gitmesine kitlesel bir seçim tabanı sağlar. İş dünyası yanlısı politikalar için kitlesel bir taban sağlayabilme yeteneği, iki savaş arası dönemde faşizmin iktidara yükselişinin merkezindeydi. Bu tutum, faşizmin en azından başlangıçta Ludwig von Mises gibi öncü neoliberal düşünürler tarafından neden memnuniyetle karşılandığını açıklar. Sermayenin farklı fraksiyonları küçülen bir pastadan daha büyük paylar kapmak için yarışırken ve otoriter liberal hükümetler halk desteği kazanmakta başarısız olurken, faşistler hem zayıflamış devlete hem de zor durumdaki sermayeye bir çözüm vaadinde bulundular. Ya da, W.E.B. Du Bois’in 1935’te Yeniden Yapılanma’nın yenilgiye uğratılmasında Kuzey’in işbirliğini ve şair Amiri Baraka’nın ‘ırksal faşizm’ dediği Güney’deki yapılanmanın pekiştirilmesini anlatırken ifade ettiği gibi, bu bir ‘mülkiyetin karşı-devrimiydi.’

1920’ler ve 1930’lardaki açmaz, dünya pazarı bölüşülürken ve savaş ufukta belirirken, kitlelerin yerli sermayeyi savunmak üzere nasıl seferber edileceğiydi. O dönemde de, bugün olduğu gibi, destek, ‘yerli’ işçiler ya da ‘üreticiler’ söylemine

rağmen, mücadele eden proletaryadan çok yılgın bir orta sınıfa dayanıyordu. İktisat ve siyaset yorumcusu Jamie Merchant'ın *Endgame: Economic Nationalism and Global Decline* (Son Oyun: Ekonomik Milliyetçilik ve Küresel Çöküş) adlı yakın tarihli kitabında ileri sürdüğü gibi, bugünün yükselişteki otoriterleri yüzyıl önceki aşırı milliyetçi kitle hareketleriyle aynı olmamakla birlikte, faşizmin yükselişine zemin hazırlayan iç içe geçmiş küresel krizlerin ürkütücü çağrışımları bugün de hissedilmektedir. Merchant, günümüz hakkında şöyle yazar: 'Büyüme yavaşladıkça bu giderek sıfır toplamli bir meseleye dönüşüyor; azınlığın kazançları yalnızca çoğunluğun kayıpları pahasına gerçekleşiyor ve kapitalist bir ekonomide bu, kârlılığın sürdürülmesi uğruna büyük çoğunluğun geçim kaynaklarının feda edilmesi anlamına geliyor.' Bugünün 'Büyük Sağa Kayış Gösterisi'nin* maddi özü, küresel ölçekte bir kârlılık krizinde ve neoliberal Washington uzlaşısının çözülüşünde yatmaktadır.

Ekonomik milliyetçiliğe yönelik sistemik eğilimin libidinal karşılığı olarak adlandırabileceğimiz olguya dair, 1960'ların sonlarında Adorno'nun Avrupa neo-faşizmi üzerine yaptığı analize başvurabiliriz. Adorno, 'Sağ Aşırılığın Görünümleri' adlı çalışmasında, 'sağ aşırılığın' psiko-sosyal seyrinde merkezi gördüğü siyasal bir hissiyatı tanımlar ve buna 'toplumsal felaket duygusu' adını verir. Bu duygunun aracılık ettiği şey, Hitler'in çöküşünün ardından da varlığını sürdüren 'faşizmin toplumsal koşulları'dır — yani kapitalizmin merkezileşmesine yönelik ezici eğilim ve bununla birlikte, ayrıcalıklarını ve haklarını ne kadar sınırlı olursa olsun korumak isteyen toplumsal

* 'The Great Moving Right Show' ('Büyük Sağa Kayış Gösterisi') Stuart Hall'un 1979 tarihli makalesinde neoliberalizmin ve otoriter popülizmin Britanya'daki yükselişini betimlemek için kullandığı ifadedir. (ç.n.)

sınıflar için gün gibi ortada olan sınıf-dışına itilme (déclassement) tehlikesidir. Toplumsal felaket duygusu, etkin siyasal-ekonomik dinamiklere dayanan kayıp ve işlevsizleşme deneyimlerine ve kurgularına kök salmıştır. ‘Teknolojik işsizlik’ hayaleti — otomasyon nedeniyle gereksiz hale gelme ihtimali — ücret ve iş güvencesine sahip olanların bile ‘kendilerini zaten potansiyel olarak fazlalık’ hissetmeleri anlamına gelir. Marx’ın *Grundrisse*’sinden bir ifadeyi *Otoriter Kişilik*’in eski bir başlığıyla birleştirecek: muhtemel bir yoksul, potansiyel bir faşiste dönüşebilir.

Adorno, 1967’deki konuşmasında da, faşizm üzerine kaleme aldığı birçok yazısında da, aşırı sağın yükselişine dair psikolojik açıklamaların en iyi ihtimalle kısmi olduğuna dair uyarıda bulunmaktan yorulmaz; aynı zamanda toplumsal kriz ile tepkinin yükselişi arasında aşırı basitleştirilmiş korelasyonlar kurulmasına karşı da uyarır. İşte burada, ‘toplumsal felaket duygusu’nun zamansallığı ve belki de tarihsel niteliği kritik bir rol oynar. Adorno’ya göre, gerici güçler asıl güçlerini krizlere verdikleri yanıttan çok, krizlere yönelik yönelimlerinden devşirirler. Propagandalarında ve öngörülerinde ise ‘dehşeti önceden sezme’ konusunda ustadırlar. Şöyle bir gözlemde bulunur:

Marx’ın çöküş teorisinin, sakatlanmış ve sahte bir bilinç içinde uğradığı bir çarpıtmadan söz edilebilir. Bir yandan, işin rasyonel tarafında, ‘büyük bir kriz olursa ne olur?’ diye sorarlar — bu, söz konusu hareketlerin cazibesini oluşturan noktadır. Öte yandan... felaketi isterler; Nazilerin önderliğinde de görüldüğü gibi, belgelerin gösterdiği üzere, kıyametçi kurgulardan beslenirler. Psikanalitik terimlerle konuşmam gerekseydi, burada devreye sokulan güçler arasında felakete, yıkıma yönelik bilinçdışı arzuyu uyandırmanın, bu tür hareketlerde hiç de önemsiz olmadığını söyledim.

Ama bu duygu, sınıfsal bir zemine dayanmaktadır; felakete yönelik bu çelişkili yönelim (onu hayal etmek, ondan korkmak, onu istemek), felaketi önleyebilecek fakat aynı zamanda kişinin grup kimliğini ve ayrıcalıklarını da ortadan kaldıracak her türlü toplumsal dönüşümün reddiyle üstbelirlenmiştir.

Önünde hiçbir gelecek göremeyen ve toplumsal temelin değişmesini istemeyen birinin gerçekten de başka seçeneği yoktur; tıpkı Richard Wagner'ın Wotan'ı* gibi, 'Wotan'ın ne istediğini biliyor musun? Sonu' demekten başka. Bu kişi, kendi toplumsal konumunun perspektifinden bakıldığında, yıkımı arzular — mümkünse kendi grubunun değil, herkesin yıkımını.

Adorno'nun kendisi, Nasyonal Sosyalizm boyunca işleyen ve belgelenmiş olan kıyametçiliğe değinir. Fransız tarihçi Johann Chapoutot, Nazizmin Antik Yunan ve Roma'ya — ve onların çöküşüne dair ırksal açıklamalara — duyduğu takıntıyı ele aldığı çalışmasında, 'iradenin ütopyacı felsefesinin' sürekli gölgede kaldığını ve rejimin çöküşüyle birlikte bunun yerini 'Nazizmin kendi sonunu hayal etmeye yönelik vahşi ve umutsuz bir isteğin aldığını' çarpıcı biçimde gösterir. 'Onlar için önemli olan gerçek hayattaki zafer değil, kolektif bellekte yaşayacak yüce, kahramanca bir yenilginin simgesel zaferiydi; bu da mit süreci içinde varlığını sürdürecekti.' İşte tam da bu 'felaketin koreografisi', Walter Benjamin'in 'Sanat Yapıtı' denemesinde faşizmi siyasetin estetikasyonu olarak çözümlemesinin kalbinde yer alıyordu. Benjamin'e göre *Fiat ars — pereat mundus* (Sanat olsun — dünya yok olsun) faşist bir slogandı; şunu ifade ediyordu; insanlığın 'kendi yabancılaştırması öyle bir

* Wotan, Wagner'ın *Der Ring des Nibelungen* (Nibelung Yüzüğü) adlı dörtlemesindeki tanrıların başı karakteridir; kaçınılmaz yıkımı sezen ama toplumsal temelin değişmesini istemeyen trajik figürü simgeler. (ç.n.)

noktaya varmıştı ki, kendi yıkımını en üst düzeyde estetik bir haz olarak deneyimleyebiliyordu'. Mussolini bile bir gazeteciye 'Faşizm sona erecek, ama yaşamış olacak... yüceliş sayesinde, çünkü ben yücelişim!' diye düşüncelerini aktarmıştı. Bana göre asıl kritik olan, faşist dünya görüşünü yapılandıran bu kaçınılmaz çöküş inancının — ister biyolojik ister kültürel, ister döngüsel ister apokaliptik bir bağlama oturtulsun — 'ırksal bir kötümserlik' olarak dile getirilmiş olmasıdır: medeniyetin intiharı, 'doğurganlığın azalması', 'beyaz iç savaşı' söylemleri; ve bunun karşılığında sömürgesizleşme ihtimali, yani Spengler'in 'beyaz olmayanların dünya devrimi' diye adlandırdığı olgu karşısında duyulan paniktir.

Emilio Gentile'nin ifadesiyle, refleksif ve militan hale gelen ırksal kötümserlik, yani 'eylemci kötümserlik', faşizmin bir başka olası tanımıdır. Ancak maddi tarihsel koşullarımız dönüştüğünde, 'ırksal kötümserlik' de dahil olmak üzere kötümserliğin akıbeti ne olur?

Yalnızca ileriye dönük araştırmalar için bir hipotezin taslağını çizmek adına, Adorno'nun haklı olarak aşırı sağ siyasetin *leitmotifi* ve cazibesinin bir nedeni olarak işaret ettiği toplumsal felaket duygusunu biçimlendiren kolektif zamansal deneyimin iki eksenine dikkat etmemiz gerektiğini düşünüyorum. İlki, Adorno'nun gericiliğin yeniden yükselişinin başlıca toplumsal koşullarından biri olarak gördüğü teknolojik işsizlik ihtimaline yönelişiyle uyum içindedir. Birçok eleştirel politik iktisatçının incelediği üzere, üretkenliğin düşük, büyümenin cılız olduğu bir ortamda, aşırı kârların ve akıl almaz toplumsal eşitsizliğin eşlik ettiği bir kapitalist durgunluk çağında yaşıyoruz. Özellikle 2007–2008 krizinin uzun artçı döneminde, giderek artan güvencesizlik ve ufukların daralması, önceki kuşakların umut ve imkânlarından geriye düşülmesi, siyasetimizin atmosferini oluşturuyor. Bu atmosfer aynı zamanda, küresel nüfusun geniş kesimlerinin sembolik gücü son derece

kırılğan olan siyasal sistemlere ve rejimlere karşı giderek artan biçimde hissettiği yabancılaşma ve kopuşun da zeminidir. İkinci olarak, küresel ısınma biçimindeki ekososyal felaket gerçeği, — özellikle *inkâr edildiğinde, reddedildiğinde ya da küçüm-sendiğinde* — çağdaş ‘kötümserliğin’ özünde yer almaktadır. Bu felaket, duvarlar ve asma köprüler siyasetine, çelişkili otarşi biçimlerine olan eğilime ve Andreas Malm ile Zetkin kolektifinin ‘fossil faşizmi’ adını verdiği çoklu tezahürlere üstbelirleyici bir etkide bulunmaktadır.

Katliamcı ırkçı saldırganların ‘hızlandırmacı’ bildirileri gibi ölümcül uçları dışında, günümüz aşırı sağının kötümserliği pek de ‘trajik’ değildir. Irksal ya da ulusal yerinden edilme anlatıları, üstünlük ve refahın kalıcı biçimde yeniden tesis edilebileceği ve güvence altına alınabileceği önerisiyle birlikte sunulmaktadır. Batı’nın askerî ve finansal egemenlik altyapısına maddi olarak dayansa da, bu ‘irksal kötümserlik’ biçimi — kısmen ‘çok ırklı’ bir milliyetçiliği de kapsayabilse de — faşizmin eylemci kötümserliğinin temel öncülünden belirgin biçimde ayrılır: en azından söylem düzeyinde yayılcı değildir; hegemonya kurmaya çalışmaz, yalnızca önceliği elinde tutmak ister.

Aşırı sağın kötümserliğiyle ve liberalizm, sosyal demokrasi ile Stalinizme evrilmiş Bolşevizmin iyimser ve doğrusal tarih felsefeleriyle karşı karşıya kalan bazı muhalif düşünürler, 1920’lerde, kötümserlik güçlerinin gericilikten koparılabileceğini öne sürdüler. Komünist ve sürrealist entelektüel Pierre Naville, sağın ‘beyaz ırkın sonu’ ya da ‘Latin uygarlığının çöküşü’ takıntısıyla alay eder. Ona göre siyasal ve estetik radikalizm, belirli bir hümanizmin çöküşünü kucaklamayı, kayıp ve terk edilmişlik duygusunu geliştirmeyi, umutsuzluğu ise şiddetli, parıltılı ve yaratıcı bir tutkuyla ileri taşımayı gerektirir. Güncel toplumsal koşulları olumsuzlamayan, ‘modern felaket hakkı’nı talep etmeyen herhangi bir kötümserlik, bu adı hak

etmez. Walter Benjamin, 1929'da sürrealizmi 'Avrupa entelijansiyasının son fotoğrafı' olarak ele aldığı dikkat çekici makalesinde, Naville'in 'kötümserliği örgütleme' çağrısını sahiplendi ve şöyle yazdı: 'Sürrealizm giderek daha fazla komünist çözüme yaklaşmıştır. Ve bu, başından sonuna kadar — olumlu ve mutlak biçimde — kötümserlik demektir. Edebiyatın kaderine güvensizlik, özgürlük karşısında güvensizlik, Avrupa insanlığı karşısında güvensizlik, ama her şeyden önce, sınıflar arasında, insanlar arasında, bireyler arasında her türden yakınlaşmaya güvensizlik, güvensizlik ve yine güvensizlik. Ve yalnızca IG Farben'e ve hava kuvvetlerinin barışçıl mükemmelleştirilmesine sınırsız güven.'

Bu polemikçi, alaycı ve rahatsız edici ölçüde kehanetvari motto — Benjamin'in bu yıllarda Brecht'le yakın işbirliğinin açık izlerini taşır — radikal solda belli bir duygulanım tarzı yaratma çabasını dile getirir. Bu çaba, insani vaatlerle dolu görünebilecek ama özünde kapitalizmin boş zamanı tarafından kirletilmiş ilerleme fikrinin zamansallığına dayanan siyasal duygularla bağını koparmayı hedefler. Aşırı sağın kötümserlik repertuarı bir kez daha gerici mit yaratımının verimli bir kaynağına dönüşürken, bu az bilinen 'komünist kötümserlik' geleneğini yeniden gözden geçirmenin ve canlandırmanın da uygun bir zamanı olabilir.